

**Аналіз застосування судами Полтавської області практики
Європейського суду з прав людини та дотримання судами Конвенції
про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді
цивільних справ протягом 2020 року**

План :

Вступ.

Розділ I.

1.1. Аналіз статистичних даних і способів застосування районними судами Полтавської області практики Європейського суду з прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у період 2020 року.

1.2. Підстави застосування практики Європейського суду з прав людини та Конвенції і протоколів до неї місцевими судами області протягом 2020 року:

1.2.1. Сімейні правовідносини

1.2.2. Встановлення юридичних фактів

1.2.3. Відшкодування збитків

1.2.4. Право власності

1.2.5. Процесуальні питання

Розділ II.

2.1 Аналіз статистичних даних застосування Полтавським апеляційним судом практики Європейського суду з прав людини протягом 2020 року.

2.2 Критерії застосування Полтавським апеляційним судом практики Європейського суду з прав людини протягом 2020 року.

Висновки

Вступ.

Положеннями статті 3 Конституції України передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Зазначення в Основному Законі про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави та те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, конституційне утвердження головного обов'язку держави забезпечення прав і свобод людини перекликаються із метою, визначеною у преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі - Конвенція).

Мета забезпечення загального та ефективного визнання і додержання проголошених у ній прав, у всій час обумовило швидке підписання та ратифікацію цього міжнародного договору, який став частиною національного законодавства вже на наступний рік після прийняття Конституції України.

Пункт 1 частини 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17.07.1997 року передбачає, що Україна повністю визнає на своїй території щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

З метою врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ проти України, усунення причини порушеного Україною Конвенції, впровадження в українське судочинство та практику європейських стандартів прав людини та створення передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ, Верховною Радою України прийнято Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Статтею 17 даного закону визначено, що суди при розгляді справ застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини.

Відповідно до роз'яснень, які містяться у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року № 14 «Про судові рішення у судовій справі» у мотивувальній частині кожного рішення, **у разі необхідності**, мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі.

Необхідність посилання на практику ЄСПЛ виникає у випадках, коли перед судом постає питання втручання у гарантовані ЄСПЛ основоположні права, у тому числі у разі виникнення у Держави позитивних обов'язків по захисту конвенційних гарантій цих прав.

Розділ I.

1.1. Аналіз статистичних даних і способів застосування районними судами Полтавської області практики Європейського суду з прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у період 2020 року.

На виконання плану роботи Полтавського апеляційного суду на I півріччя 2020 року проведено аналіз застосування судами області практики Європейського суду з прав людини та дотримання судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді цивільних справ протягом 2020 року.

Вказаний аналіз був проведений на підставі узагальненої судами першої інстанції області інформації, яка надійшла на виконання запиту апеляційного суду.

Зокрема, відповідно до інформації, здобутої в ході узагальнення інформації, місцевими судами Полтавської області **протягом 2020 року** ними при вирішенні спорів та заяв **у 3356 справах** застосовано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також практику ЄСПЛ.

У порівнянні з попередніми звітними періодами показник таких рішень становить: **на 522 справи** більше, ніж у попередній звітний період 2019 року **та на 663 більше** у порівнянні з 2018 роком .

Із них 1592 рішень, що становить 47,44%, ухвал 1764, що становить 52,56% від загальної кількості.

Найбільша кількість судових рішень із посиланням на практику ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод було застосовано наступними судами.

Зіньківським районним судом Полтавської області застосовано практику ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод всього у 781 справі, рішень – 576, ухвал- 124.

Октябрський районний суд м. Полтави – загальна кількість справ становить 320 з них 158 рішення та 162 ухвал.

Хорольським районним судом Полтавської області застосовано практику ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод всього у 272 справах, рішень –187, ухвал- 85.

Найменша кількість судових рішень із посиланням на практику ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод було застосовано наступними судами.

Оржицьким районним судом Полтавської області застосовано практику ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод у 3-х рішеннях.

Шишацьким районним судом Полтавської області практику ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод застосовано у 15 справах, з них рішень – 2, ухвал - 13.

Машівським районним судом Полтавської області загальна кількість справ із застосуванням практики ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод становить – 23 з них 11 рішень та 12 ухвал.

Гребінківським районним судом Полтавської області загальна кількість справ із застосуванням практики ЄСПЛ та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод становить – 30 з них 22 рішення та 8 ухвал.

Місцеві суд застосовують практику ЄС починаючи з моменту вирішення питання щодо прийняття справи до провадження суду., при залишенні позовних заяв без руху, вирішення питання про поновлення процесуальних строків розгляду справи, відкриття провадження у справі та інших процесуальних питаннях.

При постановленні судами **ухвал про залишення позовної заяви без руху** практика ЄСПЛ застосовується у – 233 справах.

При поновленні процесуальних строків- 383 справах.

При визнанні неподаними позовів- 243 справи.

При скасуванні рішень за нововиявленими обставинами- 18.

Зі змісту досліджених судових рішень, встановлено, що існує два основних способи/формати/ посилання на ЄСПЛ та практику ЄСПЛ.

Посилання на конкретне рішення/кілька рішень з поясненням значення для обґрунтування рішення суду. Частина досліджених рішень у мотивувальній частині містять виклад правових позицій ЄСПЛ, хоча вказівка на їх джерело (назву рішення) відсутня.

Частина рішень обмежуються лише загальним згадуванням ЄСПЛ у переліку правових джерел для розгляду справи.

Також, у багатьох випадках застосування положень Конвенції полягало у «формальному» чи «декларативному» посиленні при ухваленні судового рішення на ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, згідно якої кожен при вирішенні питань щодо його цивільних прав і обов'язків, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

1.2. Підстави застосування практики Європейського суду з прав людини та Конвенції і протоколів до неї місцевими судами області протягом 2018 року

Досліджуючи питання застосування практики ЄСПЛ, необхідно звернути увагу на те, що цьому передуює аналіз того, як те чи інше право, передбачене Конвенцією, трактує ЄСПЛ. Для цього потрібно шукати тільки релевантну для нашого конкретного випадку практику ЄСПЛ, брати до уваги національне законодавство країни, щодо якої прийняте рішення, з'ясувати, чи не може відмінне законодавство мати суттєве значення. Обов'язково потрібно враховувати рішення ЄСПЛ, які застосовуються в судовій практиці в Україні.

Наскільки чітко не були б сформульовані правові положення, завжди існує елемент судового тлумачення, оскільки завжди існує потреба у роз'ясненні спірних питань та в пристосуванні до зміни обставин.

Застосування як висновків рішень ЄС з прав людини, так і положень Конвенції, в свою чергу має на меті забезпечити належний захист прав і основоположних свобод громадян держави та інших осіб.

Так, за критерієм підстав застосування Конвенції та практики ЄС у місцевих судах Полтавської області протягом аналізованого періоду, мали місце наступні показники:

1.2.1. Сімейні правовідносини

При врегулюванні спорів, що виникають з сімейних правовідносин, найпоширенішим є застосуванням практики ЄСПЛ щодо дотримання ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя.

Так, застосування рішень щодо порушень ст. 8 Конвенції мало місце у справах, протягом аналізованого періоду у категоріях: позбавлення батьківських прав, визначення місця проживання дитини, розірвання шлюбу.

Окрім цього, дотримання ст. 8 Конвенції аналізувалося і при ухваленні рішень у справах, що виникали з приводу усунення перешкод у користуванні житлом (майном), визнання осіб такими, що втратили право на користування житловим приміщенням, виселення з приватного будинку.

Суди звертали увагу на те, що втручання у право на повагу до сімейного життя становить порушення статті 8, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не має однієї або кількох законних цілей, зазначених у пункті 2 статті 8, а також не є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення такої цілі чи цілей (див.

рішення від 07.12.2006 р. у справі «Хант проти України», рішення у справі *Johansen v. Norway*, «Проніна проти України» від 18.07.2006 р.)

Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., наприклад, рішення від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіні проти України» (*Saviny v. Ukraine*), заява № 39948/06, п. 47).

Найбільш поширеним застосування практики Європейського суду з прав людини у категорії справ, які виникають з сімейних правовідносин, має місце при вирішенні спорів щодо позбавлення батьківських прав.

Загальним у цих справах є посилання на висновки ЄСПЛ у справі «Савіні проти України», яке 18 березня 2009 року набуло статусу остаточного, у якому зазначається, що при вирішенні питання про відібрання дітей від батьків необхідно чітко встановити чим зумовлено незадовільність виховання дітей; чи є такі дії єдиним безальтернативним вирішенням цієї проблеми та чи є достатньо виправданим таке серйозне втручання в сімейне життя. Окрім цього, судові рішення має бути побудоване на з'ясованих обставинах: чи були мотиви для позбавлення батьківських прав доречними і достатніми, чи здатне рішення про позбавлення батьківських прав забезпечити належний захист дитини, чи було проведено ретельний аналіз можливих наслідків пропонованого заходу з опіки для батьків і дитини, чи ґрунтується висновок органу опіки на достатній доказовій базі, чи мали батьки достатні можливості брати участь у вирішенні такого питання.

Наприклад: справа № 552/5674/19; № 534/22/20.

Також, при вирішенні спору між батьками про порядок спілкування з дитиною, суд у справі №553/3013/19 поряд з висновками ЄСПЛ у справі «Савіні проти України» місцевий суд застосував і рішення у справі «Хант проти України» від 07.12.2006 року, рішення у справі *Olsson V. Sweden* (N 2) від 27.11.92) нагадує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків.

Відповідно до пункту 50 рішення Європейського Суду у справі «Хант проти України» втручання у право на повагу до сімейного життя не становить порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно здійснене «згідно із законом», відповідає одній чи кільком законним цілям, про які йдеться в пункті 2, і до того ж є «необхідним у демократичному суспільстві» для забезпечення цих цілей.

Застосування норм ст. 5 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мало місце у справах про стягнення аліментів на дитину та розірвання шлюбу, а також при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої злочином та визнання осіб такими, що втратили право на користування житловим приміщенням.

Здебільшого, таке застосування мало декларативний характер і зводилося до цитування судом відповідної норми.

Наприклад у справах №№ 552/6729/19, 552/3751/20, та інші.

1.2.2. Встановлення юридичних фактів.

Під час вирішення питання щодо оцінки доказів у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, місцеві суди також суди брали до уваги практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Так, під час розгляду згаданої категорії справ враховували висновки Європейського суду з прав людини у справах проти Туреччини (зокрема, «Loizidou v Turkey». «Cyprus v. Turkey»), а також Молдови та Росії (зокрема, «Mozer v. the Republic of Moldova and Russia», «Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia»), де, ґрунтуючись на Консультативному висновку Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії (Namibia case), Європейський суд з прав людини наголосив, що першочерговим завданням щодо прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони.

Такий висновок, Європейського суду з прав людини слід розуміти в контексті сформульованого у згаданому Консультативному висновку Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії так званого «намібійського винятку», який є винятком із загального принципу щодо недійсності актів, у тому числі нормативних, які видані владою не визнаного на міжнародному рівні державного утворення. Зазначений виняток полягає в тому, що не можуть визнаватися недійсними всі документи, видані на окупованій території, оскільки це може зашкодити правам мешканців такої території. Зокрема, недійсність не може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території. Застосовуючи «намібійський виняток» у справі «Кіпр проти Туреччини», Європейський суд з прав людини, зокрема, зазначив, що виходячи з інтересів мешканців, що проживають на окупованій території, треті держави та міжнародні організації, особливо суди, не можуть просто ігнорувати дії фактично існуючих на такій території органів влади. Протилежний висновок означав би цілковите нехтування всіма правами мешканців цієї території при будь-якому обговоренні їх у міжнародному контексті, а це становило б позбавлення їх наймінімальніших прав, що їм належать.

Враховуючи наведену практику Європейського суду з прав людини, а також ключове значення, яке має встановлення факту народження або смерті особи для реалізації майнових та особистих немайнових прав заявників, рішення суду у такій категорії справ має ґрунтуватись на дотриманні вимог статті 263 ЦПК України щодо повного і всебічного з'ясування обставин справи на підставі всіх поданих особами, які беруть участь у справі, доказів у сукупності, в тому числі з урахуванням документів, які видані органами та установами, що знаходяться на такій території.

Застосування таких висновків мало місце, наприклад, у справах: 542/783/20, 554/1476/20, 544/1007/20 та інші.

1.2.3. Відшкодування шкоди /збитків/

При вирішенні таких вимог позивачів, суд застосовував практику Європейського суду з прав людини, зокрема рішення у справі Луїзідоу проти Турецької Республіки (CASE OF LOIZIDOU v. TURKEY (Article 50), (40/1993/435/514) 28 July 1998), згідно якого вирішено зобов'язати сплатити компенсацію позивачу, зокрема й за моральні страждання через незаконну окупацію частини Кіпру турецькими Збройними Силами. Наприклад, рішення у справах №542/783/20, 535/118/20.

1.2.4. Право власності

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практика ЄС з прав людини у категорії спорів, що стосуються врегулювання права власності, успішно застосовується місцевими судами області. Мали

місце посилання на рішення ЄС з прав людини: «Кривіцька і Кривіцький проти України», «Прокопович проти Росії», «Федоренко проти України», «МакКенн проти Сполученого Королівства» та інші.

Так, у рішенні суду в справі № 552/6418/19 суд застосував вказані рішення.

При визначенні контексту застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентної практики Європейського суду з прав людини, суди зазначали, що до поняття «майно» відносять як рухому, так і нерухому приватну власність. Термін «власність» може означати або «існуючу власність» або претензії щодо яких заявник може довести, що він принаймні має «законні сподівання» отримати можливість використати право власності.

Окрему частину справ у даній категорії становлять спори, що виникли зі спадкових правовідносин.

Так, при вирішенні питання за позовом про визнання права власності на частку у спадковому майні (справа №546/1392/19, 533/198/20), суд застосував положення п.п. 33, 34 викладені у рішенні Європейського суду з прав людини від 19.02.2009р. у справі «Христов проти України», де вказано, що одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (справа «Брумареску проти Румунії», п. 61).

У рішенні від 30 листопада 2004 року у справі "Case of Oneryildis v. Turkey" (справа відкрита за заявою № 48939/99 та розглянута Великою палатою) Європейський суд визнав, що поняття "майно" охоплює не лише річ, яка реально існує (матеріальна складова), але також стосується засобів праводомогання (юридична складова), включаючи право вимоги, відповідно до якого особа може стверджувати, що вона має принаймні "законне сподівання" стосовно ефективного здійснення права власності.

1.2.5. Процесуальні питання

Досить активним є застосування місцевими судами прецедентної практики ЄСПЛ при вирішенні процесуальних питань у цивільних справах, зокрема: відкриття провадження, вирішення питання за заявою про відвід складу суду, клопотання учасників справи про розгляд справи в режимі відеоконференції, залишення позову чи заяви без розгляду.

Так, у справі № 554/7277/20, ухвалюючи рішення про визнання позовної заяви неподаною та повернення її позивачу, суд керувався висновками Європейського суду з прав людини у справі «Жофр де ля Прадель проти Франції» від 16 грудня 1992 року, у якій вказано, що не повинно бути занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але й реальним.

З цього приводу суд зробив посилання і на рішення Європейського суду з прав людини у справах «Осман проти Сполученого королівства» від 28.10.1998 та «Креуз проти Польщі» від 19 червня 2001 року.

Європейський суд з прав людини зазначив, що право на справедливий судовий розгляд може бути обмежене державою, якщо це обмеження не завдає шкоди самій суті права. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Осман проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1998 року вказано, що обмеження не буде

сумісним з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, «якщо воно не має правомірної мети і якщо відсутнє пропорційне співвідношення між вжитими засобами та поставленою метою».

У вказаних Рішеннях зазначено, що право на суд не є абсолютним. Воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави.

При вирішенні питання про відвід та самовідвід складу суду у справах №552/5361/19, 552/3412/20 та інших, місцеві суди керувалися положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у відповідності до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Вказував на те, що визначаючи, чи є суд незалежним, Європейський суд з прав людини звертає увагу й на ті зовнішні ознаки незалежності, що можуть стосуватися навіть гіпотетичної можливості впливу на суд. Існування самої лише можливості зовнішнього впливу на суд Європейський суд з прав людини іноді визнає достатнім, щоб поставити під сумнів незалежність суду («Беліос проти Швейцарії», «Очолан проти Туреччини») і застерігає, що навіть самі лише сумніви «розсудливого спостерігача» в тому, що суд незалежний та неупереджений, можуть мати певне значення в розумінні забезпечення громадянами права на справедливий суд («Ферантелі та Сантанджело проти Італії», «Хаусчілд проти Данії», «Веттстейн проти Швейцарії»).

Згідно п. 12 висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських судів для Комітету Європи «Про стандарти незалежності судових органів і незмінності суддів» - незалежність судової влади означає повну неупередженість із боку суддів. Так, при винесенні судових рішень у відношенні сторін в судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, тобто вільними від любых зв'язків, упередженості, які впливають або можуть сприятися як такі, що можуть впливати на здатність судді приймати незалежне рішення. Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси визначеної сторони в якому-небудь спорі. Судова влада повинна користуватись довірою не тільки з боку сторін в конкретному розгляді, але й з боку суспільства в цілому. І суддя повинен бути не тільки реально вільним від будь-якого невідповідного зв'язку, упередженості або впливу, але він повинен бути вільним від цього і в очах «розсудливого спостерігача». В іншому випадку довіра до незалежності судової влади буде підірвана.

Окремим пунктом застосування практики ЄСПЛ та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, необхідно виділити застосування судами норм ст. 10 Конвенції, що врегульовують свободу вираження поглядів, та судова практика ЄС з прав людини щодо врегулювання спорів, пов'язаних із порушенням цієї статті, застосовувалася районними судами протягом 2020 року при ухваленні судових рішень у категорії справ здебільшого про захист честі, гідності та ділової репутації.

При цьому основними є посилання на рішення ЄС з прав людини: «Лінгенс проти Австрії», «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі», «Ляшко проти України», «Джерсилд проти Данії», «Швидка проти України», «Бладет Тромсо і Стенсаас проти Норвегії», «Хендісайд проти Сполученого Королівства», «Кастелс проти Іспанії», «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії».

При вирішенні спору у справі № 552/1030/20 суд звернув увагу на те, що при дотриманні умов § 2 статті 10 Конвенції, право вільно передавати інформацію поширюється не лише на "інформацію" та "ідеї", які сприймаються сприятливо або вважаються необразливими чи нейтральними, але й такі, які ображають, шокують чи викликають стурбованість. Такі є вимоги плюралізму, толерантності і лібералізму, без яких немає "демократичного суспільства" (рішення у справі *Handyside v. United Kingdom*). Крім того вказав, що Європейський Суд з прав людини у своєму рішенні у справі "Новая газета" і Бородянський проти Росії" від 28 березня 2013 року відзначив особливу роль професії журналіста у суспільстві разом з його обов'язком висвітлювати діяльність органів державної влади, в тому числі, якщо вона, імовірно, проходить з порушенням закону. Також суд визнав і право журналіста на оціночні судження. При цьому Європейський Суд з прав людини виділив, як можливі варіанти фундаменту, на якому можна побудувати свою оцінку, підтвердження висловлювання яким-небудь джерелом чи посилання на незалежне дослідження

Застосування положень статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мало місце переважно у категорії справ про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України та вилучення або без вилучення паспортного документа для виїзду за кордон.

Так, наприклад:

У справі № 554/2986/20 за заявою особи про скасування заходів забезпечення позову у вигляді обмеження у праві виїзду за межі України, суд, при постановленні ухвали про відмову у задоволенні подання державного виконавця про обмеження особи у праві виїзду застосував положення ст. 2 протоколу № 4. А також висновки ЄСПЛ у справі «Гочев проти Болгарії» («*Gochev v. Bulgaria*» від 26.11.2009) Європейський суд з прав людини сформулював загальні стандарти щодо права на свободу пересування, зазначивши, що таке обмеження має відповідати одразу трьом критеріям: по-перше, має ґрунтуватися на законі, по-друге, переслідувати одну з легітимних цілей, передбачених у ч. 3 ст. 2 Протоколу №4 до Конвенції, і по-третє, знаходитися в справедливому балансі між правами людини та публічним інтересом (тобто бути пропорційним меті його застосування). При цьому при вирішенні питання про пропорційність обмеження даного права з метою стягнення неоплачених боргів слід пам'ятати, що таке обмеження може бути виправдано лише тоді, коли воно дійсно сприятиме погашенню заборгованості; проте навіть якщо зазначене обмеження свободи пересування було виправданим на самому початку, воно може стати непропорційним і таким, що порушує права людини, якщо воно автоматично продовжуватиметься протягом тривалого періоду. Тому застосування такого обмеження має періодично переглядатися судом (принаймні в останній інстанції) з метою з'ясування доцільності його подальшого застосування, причому обсяг судового розгляду повинен дозволити суду взяти до уваги всі фактори, й у тому числі ті, що стосуються пропорційності такого обмеження.

У справі «Хлюстов проти Росії» («*Khlyustov v. Russia*» від 11.07.2013 року) ЄСПЛ також застосував указані стандарти при вирішенні питання щодо заборони виїзду боржника за кордон у зв'язку з невиконанням судового рішення про стягнення заборгованості. Зокрема, ЄСПЛ не погодився з владою РФ з питання додержання в результаті накладення обмеження на право заявника залишати свою країну принципу, згідно якого таке обмеження має бути необхідним в демократичному суспільстві в контексті п.3 ст. 2 Протоколу №4 Конвенції. Європейський Суд вказав, що необхідність додержання цього принципу закладена і в національному законодавстві, яке не передбачає автоматичного накладення таких обмежень.

Досліджені рішення вказують на те, що при застосуванні ЄСПЛ та практики ЄСПЛ судді найчастіше намагаються знаходити відповіді на питання, що мають безпосередній зв'язок із

предметом судового розгляду і становлять основу чи суттєвий компонент мотивувальної частини рішення.

У більшості рішень посилання на ЄКПЛ стосуються матеріально-правових та процесуальних аспектів предмету судового розгляду.

Більша частина випадків застосування практики ЄСПЛ стосується окремих процесуальних питань, що є суміжними з предметом судового розгляду (наприклад, розгляд клопотань, оцінювання окремих обставин, поновлення пропущеного процесуального строку, тощо).

Розділ II.

2.1 Аналіз статистичних даних застосування Полтавським апеляційним судом практики Європейського суду з прав людини протягом 2020 року.

Протягом 2019 року Полтавським апеляційним судом при вирішенні цивільних справ у **505 справах** з них колегією суддів чи суддею одноособово застосовано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також практику ЄСПЛ. З їх числа: 174 випадки застосування практики ЄСПЛ мало місце при постановленні ухвал апеляційним судом, а 327 – при ухваленні постанови по суті перегляду рішення суду першої інстанції.

Даний показник є значно меншим у порівнянні з попереднім 2019 роком, у якому протягом усього періоду з січня по грудень застосування ЕКПЛ та практики ЄСПЛ мало місце у **790-ти справах**.

З аналізу судових справ вбачається, що при застосуванні практики Європейського суду апеляційний суд релевантно її застосовував. Посилаючись на рішення Європейського суду, апеляційний суд розкривав зміст певних принципів та підходу Європейського Суду до вирішення певної категорії справ за статтями Конвенції 6, 8, 10, 11, та протоколів до неї № 1, № 4.

Досліджуючи способи застосування практики ЄСПЛ при ухваленні рішень, встановлено, що формат посилання є виправданим, особливо тоді, коли це супроводжується іншими логічно і змістовно пов'язаними аргументами мотивувальної частини.

Так, наприклад: у справі № 545/2200/20, досліджуючи питання обґрунтованості апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції, якою позов залишений без розгляду, апеляційний суд, застосувавши норми процесуального закону, вказав і на те, що стаття 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі.

Ключовими принципами статті 6 Конвенції є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд.

Під доступом до правосуддя згідно зі стандартами Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) розуміють здатність особи безперешкодно отримати судовий

захист як доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права.

У справі «Беллет проти ОСОБА_7» (рішення ЄСПЛ від 04 грудня 1995 року) Європейський суд з прав людини зазначив, що стаття 6 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права.

Як свідчить позиція ЄСПЛ у багатьох справах, основною складовою права на суд є право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права.

З урахуванням цього апеляційний суд дійшов висновку, що суд першої інстанції, залишаючи без розгляду позов, фактично позбавив позивача права на справедливий та своєчасний розгляд справи за його позовною заявою та практично обмежив доступ до правосуддя, що є порушенням вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

2.2 Критерії застосування Полтавським апеляційним судом практики Європейського суду з прав людини протягом 2019 року.

Як вже зазначалося вище, у 174 цивільних справах при вирішенні процесуальних питань, зокрема: відкриття провадження у справі, залишення апеляційної скарги без руху, визнання апеляційної скарги неподаною та повернення її апелянту, відмови у відкритті провадження, вирішенні питання про поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції, апеляційний суд, вмотивовуючи постановлені ухвали, посилався на прецедентну практику ЄСПЛ.

Встановлено, що апеляційний суд при постановленні ухвал у справі посилався на п. 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право кожного на звернення до суду, на розгляд його справи упродовж розумного строку.

Це стосувалось взагалі справ щодо відкриття провадження у справі, вирішення клопотання про звільнення від сплати судового збору, поновлення строку на апеляційне оскарження рішення суду.

Так, вирішуючи питання про відкриття апеляційного провадження та наявність підстав для поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження рішення, у справі, апеляційний суд вказував на те, що загальна концепція справедливого судового розгляду охоплює фундаментальний принцип змагальності процесу (рішення у справі «Руїз-Матеос проти Іспанії» (Ruiz-Mateos v. Spain), від 23 червня 1993 року, пункт 63) . Принцип рівності сторін вимагає надання кожній стороні розумної можливості представити свою справу за таких умов, які не ставлять його у явно гірше становище порівняно з протилежною стороною (див. рішення у справі «Dombo Beheer B.V. проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands), від 27 жовтня 1993 року, п. 33, Series A № 274).

Безпідставне поновлення строку на оскарження судового рішення, що набрало законної сили, є порушенням вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод щодо справедливого судового розгляду в такому його елементі як правова визначеність.

З урахуванням цього, апелянту був наданий строк для звернення з вмотивованим клопотанням про поновлення строку на апеляційне оскарження.

Відмовляючи у відкритті апеляційного провадження у справі № 539/214/19, апеляційний суд застосував прецедентну практику Європейського суду з прав людини, яка виходить з того, що, реалізуючи п. 1 ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо доступності правосуддя та справедливого судового розгляду, кожна держава-учасниця цієї Конвенції вправі встановлювати правила судової процедури, в тому числі й процесуальні заборони і обмеження, зміст яких - не допустити судовий процес у безладний рух (рішення суду у справі «Пономарьов проти України» від 03 квітня 2008 року.).

Європейський суд з прав людини зауважив, що «право на суд», одним із аспектів якого є право доступу, не є абсолютним і може підлягати обмеженням; їх накладення дозволене за змістом, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги. Проте такі обмеження повинні застосовуватись з легітимною метою та повинні зберігати пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою (VOLOVIK v. UKRAINE, N 15123/03, § 53, 55, ЄСПЛ, від 06 грудня 2007 року). Заява може бути відхилена у зв'язку із зловживанням, якщо її свідомо обґрунтовано неправдивими фактами (MUSHTA v. UKRAINE, N 8863/06, § 30, ЄСПЛ, від 18 листопада 2010 року).

При вирішенні питання про визнання апеляційної скарги неподаною та повернення її апелянту (зокрема у справі № 541/2625/19), апеляційний суд застосовував правові висновки Європейського суду з прав людини в рішенні «Осман проти Сполученого королівства» від 28 жовтня 1998 року та «Круз проти Польщі» від 19 червня 2001 року. У вказаних рішеннях зазначено, що право на суд не є абсолютним, воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за самою своєю природою потребує врегулювання з боку держави.

При цьому вжиття заходів для прискорення процедури розгляду справ є обов'язком не тільки держави, а й осіб, які беруть участь у справі. Так, Європейський суд з прав людини в рішенні від 07 липня 1989 року у справі «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії» зазначив, що заявник зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосередньо його, утримуватися від використання прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання.

Також, залишаючи апеляційні скарги без руху, поряд з нормами чинного цивільного процесуального закону, апеляційний суд застосовує практику Європейського суду з прав людини, а саме: висновки в рішенні Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства, 13 липня 1995, Серії А № 316-В, у якому висловлена позиція, що держава вправі висувати свої вимоги щодо доступу до суду апеляційної інстанції.

Зазначає, що рішення суду щодо виконання вимог закону не є перешкоджанням у доступі до правосуддя.

Наприклад: справи № 533/1134/17 та інші.

При вирішенні питання про наявність підстав для задоволення відводу та самовідводу, апеляційний суд поряд з національним процесуальним законом керується положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка підлягає застосуванню відповідно до статті 10 ЦПК України та статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з

прав людини», кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Вказує, що Інститут відводу (самовідводу) є однією з найважливіших гарантій здійснення правосуддя неупередженим та справедливим судом. Відвід (самовідвід) дозволяє виключити найменшу підозру в зацікавленості судді в результатах розгляду конкретної справи, навіть якщо насправді такої зацікавленості немає, оскільки пріоритетною тут є суспільна довіра до суду.

Згідно пункту 12 висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських судів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів і незмінності суддів, передбачено що при винесенні судових рішень у відношенні сторін в судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, тобто вільними від будь-яких зв'язків, упередженості, які впливають або можуть сприйматися як такі, що впливають на здатність судді приймати незалежне рішення. Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси визначеної сторони в якому-небудь спорі. Судова влада повинна користуватися довір'ям не тільки зі сторони сторін в конкретному розгляді, але і зі сторони суспільства в цілому. І суддя повинен бути не тільки реально вільним від будь-якого невідповідного зв'язку, упередженості або впливу, але він повинен бути вільним від цього і в очах розумного спостерігача. Інакше довір'я до незалежної судової влади буде підірвано.

Окрім цього, встановлено, що застосування **ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод**, яка гарантує кожному право на вільне пересування мало місце у 17-ти справах, які стосувалися вирішення клопотань державних виконавців про обмеження у праві виїзду за кордон та спору про надання дозволу на виїзд неповнолітньої дитини за кордон.

Так, наприклад:

У справі № 2-97/11, справі № 526/2147/19 колегія суддів, вмотивовуючи підстави задоволення апеляційної скарги посилалася на ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї, який ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 р. та відповідно до ст. 9 Конституції він є частиною національного законодавства України, встановлено право кожного вільно залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною.

На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

З посиланням на **ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод** судом апеляційної інстанції всього ухвалено судових рішень за результатами закінчення апеляційного провадження - **327 справ.**

Ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою закріплена свобода вираження поглядів, застосовано судом при розгляді справ.

Так, зокрема у справах № 524/8669/18 про захист честі, гідності, ділової репутації, визнання інформації недостовірною та спростування недостовірної інформації, апеляційний суд, вмотивовуючи підстави відхилення апеляційної скарги, застосував сталу практику ЄСПЛ (справи «Лінгенс проти Австрії», «Українська Прес-Груп проти

України», «Хендісайд проти Сполученого Королівства», «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії» визначені такі критерії (підходи) для правильного вирішення спорів цього виду.

До того ж у справі № 554/8696/17 зазначено, що у рішенні від 29 березня 2005 року у справі «Українська Прес-Група проти України» Європейський суд з прав людини зазначив: п. 41. у своїй практиці Суд розрізняє факти та оціночні судження. Якщо існування фактів може бути підтвержене, правдивість оціночних суджень не піддається доведенню. Вимога довести правдивість оціночних суджень є нездійсненною і порушує свободу висловлення думки як таку, що є фундаментальною частиною права, яке охороняється статтею 10 Конвенції. п. 42. Однак навіть якщо висловлювання є оціночним судженням, пропорційність втручання має залежати від того, чи існує достатній фактичний базис для оспорюваного висловлювання. Залежно від обставин конкретної справи, висловлювання, яке є оціночним судженням, може бути перебільшеним за відсутності будь-якого фактичного підґрунтя.

Також, застосування висновків ЄСПЛ та ЄКПЛ апеляційним судом мало місце і в ході розгляду цивільних справ інших категорій (трудових спорів, вирішення судом першої інстанції підвідомчості спору, , зокрема при вмотивуванні обраного позивачем способу захисту порушеного права та ефективності такого захисту.

Так, наприклад, у справі № 552/4474/19 суд вказав на те, що відповідно до статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Україною Законом №475/97-ВР від 17 липня 1997 року, кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Звідси вірним є висновок суду, що обираючи спосіб захисту порушеного права, слід зважати й на його ефективність з точки зору статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Так, стаття 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності «небезпідставної заяви» за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування. Зміст зобов'язань за статтею 13 також залежить від характеру скарги заявника за Конвенцією. Тим не менше, засіб захисту, що вимагається згаданою статтею повинен бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або неоглядом органів влади відповідної держави (п.75 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Афанасьєв проти України» від 5 квітня 2005 року (заява №38722/02)).

Також, Європейський суд зазначає, що положення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує кожному право подати до суду будь-який позов, що стосується його праві обов'язків цивільного характеру (рішення від 21.02.1975 року у справі «Голден проти Сполученого королівства» п.36) та кожен має право на ефективний засіб юридичного захисту (ст.13 Конвенції). Проте право на суд не є абсолютним і воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за своєю природою потребує регулювання з боку держави. Разом з тим, такі обмеження не повинні впливати на доступ до суду чи ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди суті цього права, та мають переслідувати законну мету.

Конвенція «Про захист прав людини і основоположних свобод» та Протоколи до неї є складовою національного законодавства України.

Суд вказав, що відмова суду в прийнятті позовних заяв, скарг, оформлених відповідно до процесуального закону, є порушенням права на судовий захист, яке

за статтею 64 Конституції України не може бути обмежене (абзац другий підпункту 3.1. пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010).

Висновки:

За результатами проведеної аналітичної роботи встановлено, що як районними судами області, так і судом апеляційної інстанції ухвалення судових рішень та вирішення спорів між учасниками судового процесу здійснюється з урахуванням усталеної та прецедентної практики ЄС з прав людини, а також із застосуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Наведені дані показують, що при застосуванні ЄКПЛ та практики ЄСПЛ суди найчастіше намагаються знаходити відповіді на питання, що мають безпосередній зв'язок із предметом судового розгляду і повинні становити основу чи суттєвий компонент мотивувальної частини рішення.

У більшості рішень посилання на ЄКПЛ стосуються матеріально-правових та процесуальних аспектів предмету судового розгляду. Приблизно третина випадків стосуються окремих процесуальних питань, що є суміжними з предметом судового розгляду (наприклад, розгляд клопотань, оцінювання окремих обставин тощо).

З огляд на узагальнені дані відмічається стала тенденція на збільшення практики застосування судами Конвенції та висновків ЄС з прав людини як джерела права у відповідності до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та ст. 9 Конституції України.

Поряд з цим, діапазон застосування в рішень Європейського суду з прав людини рішень є досить вузьким, або ж однотипним. Дане питання потребує більш детального вивчення, системної роботи та вжиття заходів щодо усунення наявних прогалин.

З метою поліпшення в подальшому застосування практики Європейським судом з прав людини судами Полтавської області необхідно вживати такі заходи:

- обговорити даний аналіз на зборах суддів;
- копію узагальнення надіслати районним судам області для ознайомлення;
- ініціювати питання щодо необхідності координування роботи кураторів суддів апеляційного суду із судьями підвідомчих районних судів у цьому напрямку;
- обговорювати та вивчати на зборах суддів рішення, ухвалені Європейським судом з прав людини; та практику Верховного Суду щодо застосування норм Європейської конвенції.

Суддя Полтавського апеляційного суду

П.С. Абрамов